

Andrzej Poppe (1926–2019)

Badania staroruskie, i bizantynistyczne są u nas jaskrawo deficytowe, wymagają szczególnego przygotowania językowego, merytorycznego i metodycznego. W ciągu mojej własnej, już dwudziestosześcioletniej działalności profesorskiej, udało mi się skierować na ten kierunek tylko dwu adeptów (doc. Poppego i doc. Wasilewskiego)¹.

Pomimo upływu lat ocena profesora Aleksandra Gieysztora jest wciąż aktualna. O ile badania bizantynistyczne w Polsce są prowadzone od dawna, o tyle staroruskie dopiero teraz zaczynają się powoli rozwijać. Niezaprzeczalny wkład w ich rozwój miał Andrzej Poppe, o którym bez przesady można powiedzieć, że jest najbardziej rozpoznawalnym specjalistą w tej dziedzinie na całym świecie². Żył w burzliwych czasach. Okres ten z pewnością odcisnął piętno na jego charakterze.

Urodził się 12 lipca 1926 roku w Wołominie koło Warszawy, a zmarł 31 stycznia 2019 roku. Był synem Witolda oraz Eugenii Poppe (z domu Bartieniewa, ur. 24 grudnia 1898 roku), mężem dr Danuty Poppe (ślub w 1954 roku) i ojcem dwóch synów: Leszka, doktora nauk chemicznych, oraz Pawła, doktora nauk medycznych. Ojciec profesora – Witold Poppe – był polskim inżynierem mechanikiem oraz przedsiębiorcą pracującym w Petersburgu. Matka wywodziła się z lekarskiej rodziny (jej ojciec był lekarzem na petersburskim carskim dworze). Ona również po ukończeniu prestiżowego Instytutu Szlachetnie Urodzonych Panien (Institut Blagorodnyh Devic) podjęła studia medyczne. Po wybuchu rewolucji październikowej Witold i Eugenia Poppe – zaangażowani w ruch antybolszewicki – zostali zmuszeni do uchodźstwa. Około 1919 roku znaleźli się w Wołominie, gdzie powstała liczna kolonia białych emigrantów. Właśnie tutaj w 1926 roku urodził się Andrzej Poppe. Był jedynakiem. Od 1929 roku wychowywała go tylko matka, zarabiająca na życie jako wychowawczyni-higienistka.

W momencie wybuchu II wojny światowej A. Poppe przebywał w okolicach monastynu św. Onufrego w Jabłecznej. Mając zaledwie trzynaście lat, rozdzielony z matką, był zdany tylko na siebie. Po tym, jak te tereny w połowie września zajęła Armia Czerwona, trafił do Mińska, gdzie do czasu najazdu niemieckiego ukończył siódmą i ósmą klasę dziesięciolatki. W czasie okupacji niemieckiej błądził po Białorusi

¹ Odpowiedź Aleksandra Gieysztora z 25 lipca 1975 roku na pismo WH-540-14/75 z 30 maja 1975 roku. Dokument znajduje się w spuściźnie Andrzeja Poppego przekazanej do Archiwum Polskiej Akademii Nauk (w opracowaniu).

² W numerze 58 „Przeglądu Wschodniego” ukaże się pełny wykaz prac opublikowanych przez Andrzeja Poppego.

i Wileńszczyźnie, utrzymując się z dorywczych prac (na wsi czy u piekarza). W 1943 roku został aresztowany przez okupanta jako podejrzany o udział w konspiracji. Po trzech miesiącach pobytu w wileńskim więzieniu na Łukiszkach przeniesiono go do obozu na Antokolu, skąd udało mu się wydostać przed wywiezieniem do Niemiec. W sierpniu 1944 roku, po wkroczeniu Armii Czerwonej na Białoruś i Wileńszczyznę został zmobilizowany do Trud-frontu i po przeszkoleniu pracował jako górnik u podnóża Uralu (okręg mołotowski, wcześniej i obecnie permski). Przez dwa lata był rębaczem, a po odbyciu odpowiedniego kursu został młodszym technikiem górnictwa.

W roku 1946 zrzekł się obywatelstwa radzieckiego. We wrześniu wraz z transportem przesiedleńców z Wilna trafił do Polski. Z pomocą Czerwonego Krzyża odnalazł matkę i razem z nią zamieszkał w Ozorkowie. Podjął tutaj pracę w dziale statystyki i planowania zakładzie przemysłu bawełnianego. Dnia 8 listopada tegoż roku zapisał się do Polskiej Partii Robotniczej (dalej: PPR). Szybko zmienił pracę i 15 czerwca 1947 roku został inspektorem Delegatury Łódzkiej Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym przy Radzie Państwa na pow. Łęczycki i m. Ozorków. Od września 1947 do września 1949 roku odbywał zasadniczą służbę wojskową. Po jej ukończeniu skierowano go na dwuletnie Studium Przygotowawcze do Szkół Wyższych w Łodzi, które mieściło się przy ul. Piotrowskiej 249/251. Ukończył je z wyróżnieniem, co pozwoliło mu wybrać dowolne studia uniwersyteckie. Wybór padł na Instytut Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Na swojego promotora Andrzej Poppe wybrał wybitnego mediewistę, Aleksandra Gieysztora. W okresie studiów przygotował 4 artykuły oraz dwie recenzje³. Pierwsze jego prace koncentrowały się na historii sławistyki⁴ oraz epigrafice⁵.

W zasadzie od początku prace Andrzeja Poppego – wówczas studenta historii – były głęboko osadzone w źródłoznawstwie. Obronioną dnia 12 lipca 1955 roku pracę magisterską wydał w 1958 roku: *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim* (Studia Wczesnośredniowieczne 4, 1958, s. 227–300). Rozprawa pomimo upływu lat, jak większość prac Andrzeja Poppego nie straciła na aktualności. Udowodnił w niej, że gród Wołyń to obecny Gródek Nadbużański. Odrzucił tezę, że Wołyń był głównym grodem ziemi wołyńskiej. W pracy tej pojawiło się wiele istotnych kwestii dotyczących chociażby Czerwienia. Według jego ustaleń pojęcie „Grody Czerwieńskie” jest wynikiem źle rozczytanej przez kopistów *Powieści dorocznej* suspensji pod latami 1018 i 1031. Za prawidłowy

³ A. Poppe, Po sledam driewnich kultur. Driewnija Rus [Rec.], KHKM 2, 1954, nr 1–2, s. 197–204; tenże, A. W. Arcichowski, Nowogrodskie gramoty na bieriestie (is roskopok 1952 g.), KHKM 3, 1955, nr 1, s. 216–223.

⁴ Tenże, Z postępowych tradycji historiografii miast polskich: Ignacy Daniłowicz, PZ, 1953, nr 9–10, s. 365–368; tenże, U źródeł postępowej historiografii szlacheckiego rewolucjonizmu: Zorian Dołęga Chodakowski (1748–1825), KH 62, 1955, nr 2, s. 13–35.

⁵ Tenże, Zabytki staroruskiej kultury piśmienniczej na korze brzozonej w Nowogrodzie Wielkim, KH 61, 1954, nr 2, s. 365–374; Napis staroruski z XII w. na rękojeści noża z Drohiczyzna, KHKM 3, 1955, nr 3, s. 621–624, wersja rosyjskojęzyczna: Drevnerusskaâ napis XII stoletia na rukoatke noża iz Drogičina, Problemy Istočnikovedeniâ 5, 1956, s. 328–333, wersja poszerzona: Zabytek epigrafiki staroruskiej z II w. (studium paleograficzne), SZ 1, 1957, s. 89–108).

zapis autor uznał ten pod rokiem 981. Po mistrzowsku zastosował metodę, którą sam określał jako kombinatorykę historyczną, czyli kojarzenie faktów oraz łączenie istotnych szczegółów. W ten sposób powstawały niezwykle erudycyjne nowe interpretacje przeszłości. Po latach sam o sobie napisze:

W przyswajaniu sobie zasad rzemiosła i warsztatu mediewisty zwracałem się ku pracom, które niezależnie od narodowości ich autorów sięgały rodowodem szkoły Leopolda Ranke. Zainteresowania badawcze skierowałem głównie ku Słowiańszczyźnie wschodniej z szerokim uwzględnieniem koniecznej dla zrozumienia jej dziejów problematyki bizantyńskiej i zachodnioeuropejskiej. Daleko posuniętej ostrożności w formułowaniu hipotez badawczych nie wahałem się łączyć z otwartością pomysłów roboczych, unikając wszakże spekulacji myślowych, prowadzących skojarzeń, czasem zgoła fantastycznych, tak modnych w środowiskach archeologów wczesnośredniowiecznej Europy wschodniej. Preferowałem kombinatorykę, pojęcie zaczerpnięte z nauk matematycznych, dobrze oddające metodę polegającą na łączeniu różnych znanych faktów z wyważonymi i dającymi się zweryfikować pomysłami hipotetycznymi. Intuicji nie lekceważyłem, ale nie używałem jej jako tworzywa konstrukcji badawczej, świadom na jakie bezdroża może zaprowadzić. Po pół wieku badań poddanych rygorom rzemiosła mediewistycznego zdołałem wypełnić kilkadesięt drobnymi i kilkanaście średnich luk w naszej wiedzy o średniowiecznej Rusi⁶.

Już jako doświadczony badacz wpajał swoim studentom, że autorytety nie istnieją, a co za tym idzie: każdy może się pomylić, nawet on. Inni badacze są z kolei zobowiązani wskazać dostrzeżone błędy w rozumowaniu innych uczonych, a dokładnie rzecz ujmując – innych studentów. W rozumieniu profesora Poppego wszyscy badacze są studentami, jedni starszymi, inni młodszymi. W momencie, kiedy przestaną być studentami, pozostanie im tytuł urzędniczy magistra, doktora, profesora itd. Tak ukształtowany (i nieograniczony autorytetami) seminarzysta miał się otworzyć na krytyczne podejście do źródeł i tekstów, przez co stać się wartościowym uczestnikiem dyskusji naukowej. Właśnie owe głęboko zakorzenione w warsztacie naukowym Poppego podejście źródłoznawcze powodowało, że jego teksty nie straciły na aktualności.

Powróćmy jednak do roku 1955. Po obronie pracy magisterskiej Andrzej Poppe dostał się na aspiranturę naukową w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Odbывał ją od 1 października 1955 roku do 30 czerwca 1959 roku.

⁶ „As I set out to acquire the principles of the skills and tools of the craft of medieval studies, I looked for models in the works of scholars who could, regardless of their national affiliation, generally be considered heirs of the school of Leopold Ranke. My particular research interests quickly became focused on the history of the East Slavs, supplemented, of course, by the often wide-ranging of Byzantine and West European problems that study of East Slavic questions entails. In pursuit of those interests, I have not hesitated to combine a well-developed caution in formulating hypotheses with an openness to working concepts, while always seeking to avoid, however, the kind of unchecked speculation that can lead to the utterly fantastic conceptualizations that are sadly so popular among many archaeologists of early medieval Eastern Europe today. Overall, I have preferred a model much like that of combinatorial mathematics, with its method for confronting a set of known facts with various carefully weighed, verifiable hypotheses. While not ruling out a role of intuition, I have allowed it to serve as the raw material for my thinking, appreciating how far off the road it can sometimes lead us. After half a century of research subjected to the hard rigors of the medievalist's craft, I believe I have succeeded in filling in several small and a few medium-sized gaps in our knowledge of medieval Rus'” (A. Poppe, Introduction, w: tenże, *Christian Russia in the Making*, Aldershot–Hampshire–Burlington, VT 2007 [Ashgate Collected Studies], s. VII–VIII).

Jako specjalizację badawczą wybrał początkowo gospodarkę wiejską na ziemiach białoruskich w XVI-XVII wieku, zamieniając ją trzy lata później na problematykę z zakresu mediewistyki europejskiej, w szczególności słowiańskiej, pod kierunkiem naukowym prof. Aleksandra Gieysztora. W Instytucie podjął pracę nad nowymi zagadnieniami, takimi jak budownictwo staroruskie⁷, oraz – współpracując z redakcją *Słownika starożytności słowiańskich* (dalej: SSS) – pogłębiał problem osadnictwa, geografii historycznej, źródłoznawstwa i genezy miast ruskich⁸. Już wówczas dał się również poznać jako wnikliwy recenzent⁹. Bowiem za bardzo istotny element pracy historyka uważał recenzje i polemiki. W jego opinii konstruktywna krytyka pomaga kształtować warsztat badawczy. Wszelkie zaś słowa uznania uważał za nic niewnoszącą – z punktu widzenia naukowego – kurtuazję. W tym samym duchu kształtował również swoich uczniów. Konsekwencja stosowania w praktyce tych przekonań sprawiała, że był postrzegany jako badacz surowy i często bezkompromisowy.

Od roku akademickiego 1955/1956 Andrzej Poppe prowadził na Wydziale Historycznym UW w drugim semestrze zajęcia z zakresu paleografii ruskiej. Z powodu niedotrzymania terminu przedłożenia pracy doktorskiej musiał zakończyć aspiranturę w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN. Dzięki Aleksandrowi Gieysztorowi z dniem 1 września 1959 roku został zatrudniony na Wydziale Historycznym UW na etacie starszego asystenta. Jako nauczyciel akademicki prowadził zajęcia z zakresu historii powszechnej wieków średnich, wstępu do badań historycznych oraz nauk pomocniczych historii. Ponadto w późniejszym okresie uczył warsztatu staroruskiego podczas swoich seminariów magisterskich. W 1960 roku obronił doktorat na podsta-

⁷ Założenia do przygotowywanego słownika Andrzej Poppe przedstawił w artykule: A. Poppe, Budownictwo staroruskie XI–XV w. Materiały do słownika terminologicznego. Zasady opracowania, próba słownika, KHKM 5, 1957, nr 3–4, s. 583–605. W czasie pracy w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN przygotował i złożył w 1959 roku do druku pracę: tenże, Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego, Wrocław 1962.

⁸ Andrzej Poppe był autorem osiemdziesięciu jeden haseł, m.in. A. Poppe, Madżak, w: SSS. Zeszyt dyskusyjny, Wrocław 1958, s. 67; tenże, Belz, tamże, s. 13; tenże, Przemyśl, tamże, s. 101 n. Andrzej Poppe uczestniczył przy powstaniu wszystkich tomów SSS. Warto przypomnieć na przykład takie hasła, jak: Belz, w: SSS, t. 1, cz. 1, Wrocław 1961, s. 102 n.; Drohiczyn, w: SSS, t. 1, cz. 2, Wrocław 1962, s. 386 n.; Grody Czerwieńskie, w: SSS, t. 2, cz. 1, Wrocław 1964, s. 168; Kijowski klasztor pieczarski, w: SSS, t. 2, cz. 2, Wrocław 1965, s. 413–415; Kormilec, tamże, s. 478–480; Latopisarstwo staroruskie, w: SSS, t. 3, cz. 1, Wrocław 1967, s. 22–27; Latopis ławrentjewski, tamże, s. 21 n.; Latopis hipacki, tamże, s. 20 n.; Mstisza Śwenaldycz, tamże, s. 323 n.; Mściśław Udały, ks. nowogrodzki, tamże, s. 326; Nowogród Wielki, w: SSS, t. 3, cz. 2, Wrocław 1968, s. 421–425.

⁹ A. Poppe, Istoria Ukrainkoj RSR, t. 1 [Rec.], KH 63, 1956, nr 2, s. 133–137; tenże, W sprawie genezy miast staroruskich (uwagi na marginesie drugiego wydania M. N. Tichomirowa: Driewnierusskije goroda, Moskwa 1956, PH 48, 1957, s. 553–568; tenże, W. Kuraszkiewicz, Gramoty Nowogrodzkie na brzożowej korze, Warszawa 1957 [Rec.], PH 49, 1958, z. 1, s. 157–160; tenże, N. A. Nieszczerskij, K woprosu ob istocznikach Powiesti wriemiennych let, TODRL XIII (1957) [Rec.], SZ 3, 1958, s. 273–276; tenże, R.P. Dmitrijewa. Projekt serii monograficznych issledowanij izdanij pamiatnikow driewnierusskoj literatury. TODRL II (1955) [Rec.], SZ 4, 1959, s. 184 n.; tenże, N. Woronin, Władimir. Bogolubowo. Suzdal. Juriew Polski, Moskwa 1958 [Rec.], KHKM 7, 1959, nr 3, s. 505–508; tenże, A. W. Arcichowski. B. I. Borkowski. Nowogrodzkie gramoty na bieriestie. 1: Is raskopok 1953–1954 g., 2: Is raskopok 1955 g. Moskwa 1958 [Rec.], PH 50, 1959, z. 4, s. 864–869; tenże, I. I. Srezniewskij. Materiały dla słowaria driewnierusskoj jazyka. t. 1–3, Graz 1955–1956, Moskwa 1958 [Zap.], SZ 4, 1959, s. 214.

wie rozprawy *Legenda o Borysie i Glebie na tle historiografii staroruskiej w XI wieku*. Wbrew ówczesnemu pogładowi panującego w literaturze Andrzej Poppe stwierdził późne powstanie kultu Borysa i Gleba. Kanonizację braci ustalił na rok 1072. Uchwałą Rady Wydziału Historycznego z dnia 29 listopada 1960 roku uzyskał stopień naukowy doktora nauk humanistycznych. Z dniem 1 października 1961 roku został adiunktem w Katedrze Historii Polski do XVIII wieku i Nauk Pomocniczych Historii na Wydziale Historycznym UW. Dalej podejmował badania osadnicze¹⁰, nad epigrafiką¹¹ oraz nad kulturą Rusi¹². Studiował również szeroko rozumiane nauki pomocnicze historii¹³. Zajmując się historią kultury materialnej, w 1965 roku opublikował we Wrocławiu pracę: *Materiały do dziejów tkaniny staroruskiej* (Wrocław 1965, ss. XV+60)¹⁴. Jego twórczość po obronie doktoratu zdominowały i spowodowały rozpoznawalność w skali międzynarodowej badania nad kształtowaniem się Kościoła na Rusi¹⁵. Podstawą jego habilitacji (tytuł doktora habilitowanego uzyskał 7 stycznia 1969 roku¹⁶) była praca: *Państwo i kościół na Rusi w XI w.* (Warszawa 1968 [Rozprawy UW], ss. 252)¹⁷. Recenzowali ją Aleksander Gieysztor, Henryk Łowmiański oraz Tadeusz Manteuffel. Praca w sposób mistrzowski analizuje funkcjonowanie i powstanie organizacji diecezjalnej na Rusi w XI i *de facto* w XII wieku. Między innymi wyjaśnia powód powstania zagadkowych metropolii tytularnych w Czernichowie oraz Perejasławiu.

¹⁰ Wspomniane hasła do SSS, jak i artykuły, np. tenże, Deâki pitannâ zaseleniâ pol'sko-russkogo ru-beža v rannemu serednëveče, UIŻ, 1960, nr 6, s. 55–65.

¹¹ Tenże, Poriadnâ zapis na postrojku cerkvi sv. Troicy na Klopske okolo Novgoroda 1420 g., Problemy Istočnikovedeniâ 9, 1961, s. 386–407; tenże, Graffiti i data spodruženniâ Sofii Kyivskoj, UIŻ, 1968, nr 3, s. 93–97.

¹² Tenże, Dans la Russie médiévale X–XIIIe siècles: écriture et culture, Annales Economies Sociétés Civilisations, 1961, nr 1, s. 12–35.

¹³ Tenże, Chronologia utworów Nestora-hagiografa, Slavia Orientalis 14, 1965, z. 3, s. 287–305; tenże, Le traité des azymes „Λεοντος μητροπολιτου της εν Ρωσσιαι προεθλλβλσ”: quand, où et par qui a-t-il été écrit?, Byzantion 35, 1965, s. 504–527; tenże, Eščë raz o nazvanii novgorodsko-pskovskih eretikov strigol'nikami, w: Sbornik „Drevnââ Rus'” v čest N. N. Voronina, Moskva 1966, s. 204–208; tenże, O roli ikonografičeskich izobraženii v izučenii literaturnyh proizbedenii o Borise i Glebe, Trudy otde-la Drevnerusskoj literatury 22, 1966, s. 24–45; tenże, Učreditel'naâ gramota 1136 g. knâza Rostislava Mstislaviča, w: Arheografičeskij ežegodnik za 1965 g., Moskva 1966, s. 49–74; tenże, Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 r. Jej redakcje i okoliczności powstania, Slavia Orientalis 16, 1967, z. 4, s. 349–362; tenże, Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W poszukiwaniu układu pierwotnego, BHS 36, 1968, z. 1, s. 1–27.

¹⁴ Opublikował również artykuł: A. Poppe, Iz istorii drevnerusskoj tkani u odeždy: votola, Acta Baltico-Slavica 2, 1965, s. 135–153.

¹⁵ Tenże, Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi, cz. 1, PH 55, 1964, z. 3, s. 369–391; cz. 2, tamże, z. 4, s. 557–572; tenże, Zasnuvannâ Sofii Kievskij, UIŻ, 1965, nr 9, s. 97–104; tenże, Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi, cz. 3, PH 56, 1965, z. 4, s. 559–572; tenże, Fundacja biskupstwa smoleńskiego, PH 57, 1966, z. 4, s. 538–557; tenże, tenże, Russkie mitropolii Konstantinopol'skoj patriarii v XI v., VV 28, 1967, s. 85–109; tenże, Russkie mitropolii Konstantinopol'skoj patriarii v XI v., VV 29, 1968, s. 95–104.

¹⁶ Przewód habilitacyjny został otworzony przez Radę Naukową Wydziału Historycznego UW 7 maja 1968 roku. Kolokwium habilitacyjne Andrzej Poppe złożył 7 stycznia 1969 roku. Tego samego dnia Rada Naukowa przyjęła uchwałę o nadaniu mu stopnia doktora habilitowanego.

¹⁷ Andrzej Poppe otrzymał za nią nagrodę Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego.

Bezkompromisowość i konsekwencja spowodowały, że po 1968 roku jego kariera uniwersytecka w kraju wyhamowała. Ponadto, jak wynika z założonego na niego dnia 28 sierpnia 1968 roku przez Służbę Bezpieczeństwa Kwestionariusza Ewidencyjnego, „w czasie wydarzeń na UW był czołowym rozrabiaczem na Wydziale Historii, zwoleńnikiem i wyznawcą poglądów opozycyjnych”¹⁸. Z odpowiedzi udzielonej 25 lipca 1969 roku przez Biuro „C” (Ewidencja Operacyjna i Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – dalej: MSW) zastępcy naczelnika wydziału I BOR MSW, Andrzej Poppe:

w okresie ekscesów, jakie miały miejsce na Uniwersytecie Warszawskim w marcu 1968, aktywnie w nich uczestniczył. Między innymi brał udział w zbieraniu podpisów pod petycją protestującą przeciwko zdjęciu z afisza sztuki *Dziady*. Namawiał studentów by uczestniczyli w nielegalnych wiecach i strajkach, oraz sprzeciwiali się zarządzeniom władz Uczelni. Występował przeciw polityce Partii i Rządu PRL¹⁹.

Warto również wspomnieć o jego działalności, której śladów w Instytucie Pamięci Narodowej (dalej: IPN) nie udało mi się znaleźć. Z pracy Tadeusza Rutkowskiego, *Historiografia i historycy w PRL*²⁰ dowiadujemy się, że Andrzej Poppe był zaangażowany w ruch „Solidarność” działający na Uniwersytecie Warszawskim. Dnia 14 grudnia 1981 roku, czyli tuż po ogłoszeniu stanu wojennego, prowadził zebranie związkowe z udziałem 7 lub 8 osób. Podczas zebrania wyznaczył osoby mające sprawować opiekę nad internowanymi pracownikami Instytutu Historycznego UW i ich rodzinami²¹. Ponadto z relacji pani dr Danuty Poppe dowiedziałem się, że Andrzej Poppe wraz z małżonką byli mocno zaangażowani w ruch opozycyjny. W stanie wojennym czynnie z żoną i synami działał w konspiracji solidarnościowej. Zajmował się kolportażem prasy podziemnej, rozdzielał w Polsce dary otrzymywane od licznych znajomych z zagranicy: żywność, odzież i przede wszystkim lekarstwa (w jego spuściźnie zachowały się spisy osób, którym pomógł). Przez cały okres stanu wojennego ukrywał się w mieszkaniu profesorstwa przy ulicy Gdańskiej jeden z działaczy Solidarności. Wyjazdy na Zachód były okazją pośredniczenia między ukrywającym się kierownictwem Solidarności w kraju a np. związkami zawodowymi w RFN czy radiem „Wolna Europa”. Bodaj pierwszą (a w każdym razie jedną z pierwszych) audycję radia Solidarność spisaną na płótnie (żeby nie szeleściło), podszytą pod podszewkę zimowego palta, przewiozła żona do profesora przebywającego wówczas we Frankfurcie (na przełomie 1982 i 1983 roku). Audycja od razu została przekazana telefonicznie do Wolnej Europy i rozbrzmiała w krajowych, zwykle na dachach umieszczanych nadajnikach radia „Solidarność”. Niestety pilnie strzeżony płócienny zapis audycji zaginął.

¹⁸ IPN BU 0224/651, Kwestionariusz Ewidencyjny na Andrzeja Poppe, k. 5; por. mikrofilm z materiałów: IPN BU 01286/2667/j.

¹⁹ IPN BU 0224/651 (jak w przyp. 18), k. 13.

²⁰ T. Rutkowski, *Historiografia i historycy w PRL. Szkice*, Warszawa 2019, s. 279–281.

²¹ W okresie stanu wojennego Andrzej Poppe brał udział regularnie, wraz m. in. Markiem Barańskim, Barbarą Grochulską i Rafałem Karpińskim, w spotkaniach „Solidarności”. Zob.: T. Rutkowski, *Historiografia i historycy* (jak w przyp. 20), s. 281.

Trudno określić, na ile ówczesne służby zdawały sobie sprawę z działalności profesora. Być może właśnie wiedza o tych działaniach była powodem wyhamowania jego kariery w kraju pod koniec lat sześćdziesiątych. Niewątpliwie wówczas przysłużyło się temu spięcie profesora z ówczesnym rektorem Uniwersytetu Warszawskiego, Zygmuntem Rybickim. Po wydarzeniach marcowych w 1968 roku rektor został narzucony przez partię, tymczasem Andrzej Poppe zabiegał o wybieralność tego urzędu. Rezultatem tej sytuacji były różnego rodzaju szykany, jakie spotkały go na Uniwersytecie, w tym opóźnienie awansu zawodowego. Pełnił co prawda różne funkcje²², a z dniem 1 maja 1970 roku został docentem w Instytucie Historycznym UW, jednak awans na profesora był blokowany. Wniosek na profesora UW dla Andrzeja Poppego został złożony jeszcze na przełomie 1974/1975 roku. Krajowymi recenzentami jego dorobku naukowego byli profesorowie Aleksander Gieysztor oraz Henryk Łowmiański. Poparcie zaś dla awansu zawodowego wyraził na piśmie z dnia 11 września 1976 roku Ihor Ševčenko z Uniwersytetu Harvardzkiego. Pomimo tak silnego poparcia A. Poppe musiał czekać na nadanie tytułu profesora UW do 1 października 1987 roku²³ (tytuł nadany Uchwałą Rady Państwa z dnia 17 września 1987 roku). W zmienionej rzeczywistości bardzo szybko uzyskał kolejny awans. Z dniem 1 sierpnia 1992 roku został profesorem zwyczajnym w Uniwersytecie Warszawskim. Po przejściu na emeryturę 30 września 1996 roku, pracował na 1/3 etatu w Instytucie Historycznym, gdzie prowadził zajęcia ze studentami do 2006 roku.

O ile wyhamowała kariera uniwersytecka Poppego w kraju w latach 1968–1987, o tyle rozkwitła międzynarodowa. Świadom niszowego zainteresowania badaniami nad wschodnią Słowiańszczyzną polskiej historiografii, publikacjami w językach międzynarodowych i obecnością na naukowych forach starał się udostępnić swój dorobek badawczy szerszemu gronu odbiorców. W 1968 roku wyjechał na trzymiesięczny staż naukowy do Francji (Uniwersytet Aix en Provence) i ponownie w okresie 15 luty – 15 sierpnia 1984 roku. Jako *visiting fellow* dwukrotnie bawił w ośrodku

²² Dnia 9 lipca 1969 roku A. Poppe powołany został w skład Rady Naukowej Instytutu Historycznego UW. Pełnił również funkcję Kierownika Studium Zaocznego Historii na Wydziale Historycznym UW (1 października 1969 – 30 września 1971).

²³ Profesor kilkakrotnie upominał się o awans. W piśmie do rektora Uniwersytetu Warszawskiego prof. dr Kazimierza Dobrowolskiego z 30 kwietnia 1984 roku czytamy: „Na przełomie roku 1974/75 Instytut Historyczny UW wystąpił z wnioskiem o nadanie mi tytułu profesora nadzwyczajnego. Po zamknięciu w październiku 1976 procedury wydziałowej, w czerwcu 1977 zajął stanowisko w tej sprawie senat UW. Pismo Rektora z 14 lipca 1981 powiadamiało mnie, że wniosek znajduje się w Urzędzie Rady Ministrów. Zdanie to zostało powtórzone na posiedzeniu Rady Wydziału Historycznego w listopadzie 1983 r. W ciągu całego tego okresu ani razu nie byłem powiadamiany oficjalnie o przyczynie przedłużającej się zwłoki.

Wydaje mi się, że ta wieloletnia mitręga daje mi prawo domagania się wyjaśnień. Spodziewam się, że Pan, Panie Rektorze, jako pracodawca podzieli ten punkt widzenia.

Aby uniknąć nieporozumienia podkreślam, że zwracając się niniejszym do Pana Rektora, nie proszę o interwencję, lecz o spowodowanie przedstawienia przez instancje nadrzędne na piśmie powodów, dla których mój awans jako pracownika naukowego UW jest stale odkładany oraz zajęcia w tej sprawie własnego stanowiska [...]”. Dokument znajduje się w spuściźnie prof. Andrzeja Poppego przekazanej do Archiwum PAN.

bizantynistycznym Dumbarton Oaks Uniwersytetu Harvardzkiego w Waszyngtonie (1 września 1973 – 30 czerwca 1974 i rok akademicki 1985/1986), a w 1988 roku w All Souls College w Oxfordzie. Jako *visiting professor* gościł na uniwersytetach w Moskwie (6 stycznia – 10 lutego 1976 roku), Münster (rok akademicki 1978/1979), Frankfurt nad Menem (30 września 1982 – 31 marca 1983), Monachium (14 – 16 grudnia 1983 roku), Uniwersytet Kalifornijski w Los Angeles (1985/1986 na okres 11 miesięcy), Heidelbergu (w roku 1992), Moguncji (w 1995 roku), Budapeszcie (rok akademicki 1996/1997) r. oraz w Kioto (w 1998 roku). Odczyty i wykłady na konferencjach, sympozjach i seminariach prowadziły go do wielu innych miejsc, z których warto wspomnieć kongresy bizantynistyczne, uroczyste obchody tysiąclecia chrztu Rusi w 1988 roku w Rawennie i Rzymie, seminarium na temat drzwi romańskich w Pizie czy sympozjum w Boso. Ponadto w okresie swojej pracy zawodowej Andrzej Poppe wyjeżdżał służbowo do ZSRR, Rosji, na Ukrainę i Białoruś, do Bułgarii, Anglii, NRD, RFN, Niemiec, Jugosławii, Czechosłowacji, Szwajcarii i Austrii.

Wraz z podjęciem wyjazdów zagranicznych możemy zaobserwować wzrost publikacji obcojęzycznych autorstwa Andrzeja Poppe. Podejmował w nich tematykę z zakresu hagiografii²⁴, historii kościoła na Rusi²⁵, źródłoznawstwa²⁶, relacji Rusi

²⁴ Np. A. Poppe, *Opowieść o męczeństwie i cudach Borysa i Gleba. Okoliczności i czas powstania utworu*, *Slavia Orientalis* 18, 1969, s. 267–292, 359–382; tenże, *O vremeni naroždeniâ kul'ta Borisa i Gleba*, *Russia Mediaevalis* 1, 1973, s. 6–29; tenże, *Il Martirio di Boris e Gleb*, w: *Forme della Santità russa. Atti del VIII Convegno ecumenico internazionale di spiritualità orthodoxa*, Bose 21–23 Settembre 2000, Bose–Milano 2002, s. 47–81; tenże, *Svâtye vâcenoscý. Kak voznik kul't Borisa i Gleba*, *Rodina*, 2002, nr 11/12, s. 92–97.

²⁵ Np. tenże, *Zasnúvannâ mitropolii Rusi i Kievi*, *UIŽ*, 1969, nr 6, s. 91–105; tenże, *La prince et l'Eglise en Russie depuis la fin du Xe jusqu'au debut du XIIe siècle*, *APH* 20, 1969, s. 95–119; tenże, *Russko-vizantijskie cerkovno-političeskie otnošenîa v seredine XI v.*, *Istoriâ SSSR*, 1970, nr 3, s. 108–124; tenże, *Zur Geschichte der Kirche und des Staates der Rus im 11. Jh. Titularmetropolen. Das heidnische und christliche Slaventum*, *Annales Instituti Slavici* 2, (Wiesbaden) 1970, z. 4, s. 64–75; tenże, *L'organisation diocesaine de la Russie aux XIe–XIIe siècles*, *Byzantion* 40, 1970, s. 3–54; tenże, *Istoki cerkovnoj organizacii drevnerusskogo gosudarstva*, w: *Stanovlenie rannefeodal'nyh slavânskikh gosudarstv*, Kiev 1972, s. 69–76; tenże, *The Political Background to the Baptism of the Rus*, *DOP* 30, 1976, s. 17–24, przedruk w: tenże, *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr 2; *The Original Status of the Old Russian Church*, *APH* 39, 1979, s. 5–45, przedruk w: tenże, *The Rise of Christian Russia*, London 1982, nr 3; tenże, *Pierwszych sto lat chrześcijaństwa na Rusi*, *Przegląd Humanistyczny* 33, 1989, z. 4 (283), s. 1–17; tenże, *Once Again concerning the Baptism of Olga, Archontissa of Rus'*, *DOP* 46, 1992, s. 271–278; tenże, *The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300*, *Harvard Ukrainian Studies* 21, 1997, nr 3–4, s. 311–392; tenże, *Wokół chrztu Rusi*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, s. 212–230.

²⁶ Np. A. Poppe, *K čtenîu odnogo mesta v „Povesti vremennyh let”*, *Trudy Otdela Drevnerusskoj literatury* 24, 1969, s. 54–57; tenże, *Ze studiów nad najstarszym latopisarstwem ruskim. Sweneld – ojciec Mstiszy czy Sweneld – ojciec zemsty?*, *SZ* 16, 1971, s. 85–102; tenże, *Kultura piśmiennicza dawnej Rusi*, *Slavia Orientalis* 21, 1972, nr 4, s. 365–382; tenże, *O zapisi igumena Sil'vestra*, w: *Kul'tura drevnej Rusi. Sbornik statej v čest M. K. Kargera*, Leningrad 1974, s. 51–52; tenże, *A. A. Šahmatov i spornye načala russkogo letopisaniâ, Drevnââ Rus'*, *Voprosy medievistiki* 33, 2008, nr 3, s. 76–85.

z innymi krajami²⁷, paleografii²⁸, epigrafiki/ikonografii²⁹, sfragistyki³⁰, osadnictwa³¹, chronologii³², Słowiańszczyzny³³, polityki wewnętrznej Rusi³⁴, genealogii/dynastii³⁵. Do najważniejszych prac poza już wymienionymi należą: *The Rise of Christian Russia* (London 1982 [Collected Studies 157]), *Christian Russia in the Making* (Aldeshot–Hampshire–Burlington, VT 2007 [Ashgate Collected Studies], ss. XIV+362); *Studyt na Rusi. Istoki i načal'naâ istoriâ Kievo-Pečerskogo monastyra* (Kiïv 2011 [Ruthenica. Supplementum 3], ss. 149).

Renoma, jaką uzyskał Andrzej Poppe w międzynarodowym środowisku naukowym, pozwoliła mu stać się jednym z redaktorów i współtwórców wydawanego w Monachium w latach 1973–2001 czasopisma „Russia Mediaevalis” (tomy 1–10). Wymagało to od niego osobistych i korespondencyjnych kontaktów z współredaktorami i współpracownikami czasopisma, jak John Fennel z Londynu, Ludolf Müller z Tybingi, Edgar Hoesch z Fryburga, Franz Hermann Tinnefeld z Monachium. Był również między innymi członkiem kolegium redakcyjnego ukazującego się w Nowym Jorku czasopisma „Trends in History”, a także czasopisma: „Ukraïns'kij istoričnij žurnal”. Osobiste kontakty z wieloma uczonymi rosyjskimi i ukraińskimi, częste za-

²⁷ Np. A. Poppe, La dernière expedition russe contre Constantinople, *Byzantinoslavica* 32, 1971, z. 1, s. 1–29; z. 2, s. 233–268; tenże, Ruś i Bizancjum w latach 986–989, *KH* 85, 1978, nr 1, s. 3–23; tenże, Das Reich der Ruś im 10. und 11. Jahrhundert: Wandel der Ideenwelt, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Neue Folge* 28, 1980, nr 3, s. 334–354, przedruk w: tenże, *The Rise* (jak w przyp. 25), nr 1; tenże, Gertruda-Olisava, russkaâ knâgini. Peresmotr biografičeskikh dannyh, w: *Imenoslov. Istoričeskaâ semantika imeni*, t. 2, Moskwa 2007, s. 205–225; tenże, Gab es eine ottonische Ostpolitik, die die Kiewer Rus' im Blickfeld hatte?, *The Earliest States of Eastern Europe*, 2014 [Moskwa 2016]: *Old Rus' and medieval Europe: The Origine of States*, red. T. Jackson, s. 379–400.

²⁸ A. Poppe (wraz z D. Poppe), Anna regina. Przyczynek paleograficzny, w: „O rzeczach minionych”. *Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Płachcińska oblata*, Warszawa 2006 [Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej 71], s. 239–246; A. Poppe, The Autograph of Anna of Rus', Queen of France, w: *Tentorium Honorum for Frank Sysyn*, Toronto 2010 [Ukrainian Studies 33–34], s. 400–406.

²⁹ Np. A. Poppe, O napisach ruskich na Drzwiach Płockich, *Notatki Płockie*, 1971, nr 5, s. 16–19; tenże, Dlaczego drzwi płockie zwano korsuńskimi, *Notatki Płockie*, 1973, nr 2, s. 16–20; tenże, Iconografia e tecnologia della Porta di Novgorod. Riesame della questione, w: *La porta di Bonnanno nel duomo di Pisa e le porte bronzee mediovali Europee*, Pisa 1999, s. 212–230.

³⁰ Tenże, Krušvickaâ pečat' Vsevoloda Ârosłaviča, w: *Material'na ta duchovna kul'tura pïvdennoï Rusi. Materiali*

^k 100-littû vid dnâ narodžennâ V. J. Dovženka [1909–1969], Kiïv–Černihiv 2012, s. 226–229 (nowa redakcja przyczynku: *Pieczęć ruska z Kruszwicy*, SA 26, 1979, s. 121–126).

³¹ Tenże, Z warsztatu staroruskiego redaktora. Przyczynek do studiów nad Zadonszczyną, w: *Słowianie w dziejach Europy. Księga ku czci H. Łowmiańskiego*, Poznań 1974, s. 175–182.

³² Np. tenże, K voprosu o ul'tramartovskom stile v Povesti vremennyh let, *Istoriâ SSSR*, 1974, nr 4, s. 175–178; tenże, K metodike proverki letopisnyh dat, w: *Rus' drevnââ i novaâ. Sbornik v čest' D. S. Lihačeva*, Leningrad 1976, s. 369–372.

³³ Tenże, Christianisierung und Kirchenorganisation der Ostslawen in der Zeit vom 10. bis zum 13. Jahrhundert, *Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut* 1, 1988, s. 458–506.

³⁴ Np. A. Poppe, Spuścizna po Włodzimierzcu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015–1019, *KH* 102, 1995, nr 3/4, s. 3–22; tenże, O pričine pohoda Vladimira Svâtosłaviča na Korsun', *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, ser. Istoriâ, 1997, nr 2, s. 45–58.

³⁵ Np. A. Poppe, Rurykowicze, w: *Dynastie Europy*, red. A. Mączak, Wrocław 1997, s. 289–316.

równy w ZSRR, jak i PRL, po rozpadzie imperium sowieckiego zostały, poza wyjątkami, zredukowane do związków korespondencyjnych, zresztą żywych do ostatnich lat uczonego³⁶. Na osobną uwagę zasługuje współpraca z redaktorami nowego wydania dzieł Mychajła Hruszewskiego, Frankiem E. Sysynem z Instytutu Ukraińskiego w Kanadzie. Jej rezultatem jest obszerny wstęp oraz liczne komentarze i uzupełnienia do *Historii Ukrainy-Rusi*³⁷.

Pomimo tak okazałego dorobku naukowego Andrzej Poppe nie otrzymał wiele nagród. Wynika to z faktu, że nie przywiązywał wagi do odznaczeń i krzyży zasługi. Poza już wspomnianą nagrodą Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego i kilkom drobny nagrodami uniwersyteckimi otrzymał medal pamiątkowy „Za Zasługi dla Miasta Płocka” za cenne, publikowane w „Notatkach Płockich”, prace badawczo-epigraficzne i ortograficzne dotyczące napisów ruskich na Drzwiach Płockich. Późno, bo dopiero w 2018 roku, dostrzeżono jego osiągnięcia i otrzymał Nagrodę Przeglądu Wschodniego za całokształt badań, pracy i twórczości.

Powróćmy jeszcze na chwilę do opinii Aleksandra Gieysztora z 25 lipca 1975 roku. Przeczytamy w niej między innymi, że

podobnie jak pracę badawczą doc. Poppego, również jego działalność dydaktyczną obserwuję od początków, tzn. od jego starszej asystentury w Instytucie Historycznym UW. Wyróżnia się on wysokimi wymaganiami stawianymi sobie i studentom na zajęciach prowadzonych w szerokim zakresie historii powszechnej średniowiecznej, wstępu do badań historycznych i nauk pomocniczych historii. Prowadzi też od kilku lat z powodzeniem seminarium magisterskie, z którego za czas jakiś wyjdą jego doktoranci. Mimo upływu lat sześciu od habilitacji nie mógł on dorobić się własnych doktorów, a to ze względu na cechy specjalizacji, której jest przedstawicielem³⁸.

Bezkompromisowość oraz walka z układami uniwersyteckimi spowodowały, że Andrzej Poppe, nie doczekał się wielu uczniów. Z formalnego punktu widzenia jego jedynym uczniem jest Hieronim Grala, który obronił doktorat w 1990 roku. W roku 2006 pod naukową opieką profesora została obroniona praca magisterska piszącego te słowa. Oficjalnym promotorem podczas studiów doktoranckich, zgodnie z sugestią wówczas już profesora *emeritusa*, który z racji stanowiska nie mógł starać się o badania statutowe, został Sławomir Gawlas. Andrzeja Poppe sprawował jednak opiekę nad dysertacją i kierował rozwojem naukowym ówczesnego doktoranta Adriana Jusupovicia.

³⁶ Warto zaznaczyć, że w spuściznie prof. Andrzeja Poppego zachowała się pełna jego korespondencja z badaczami z zagranicy.

³⁷ A. Poppe, Introduction, w: M. Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, t. 1: From Prehistory to the Eleventh Century, tłum. M. Skorupsky, wyd. A. Poppe, F. E. Sysyn przy współpracy U. M. Pasichnyk, Edmonton-Toronto 1997; s. XLIII–LIV; był autorem historycznych uzupełnień do przypisów M. Hruszewskiego na stronach: 412–414, 417, 420, 422, 426 n., 429 n., 433 n., 436–439, 443, 448 n., 470 n., 491n.

³⁸ Odpowiedź Aleksandra Gieysztora z 25 lipca 1975 roku (jak w przyp. 1).

Niech mi będzie wolno zakończyć wspomnienie o Andrzeju Poppem słowami Aleksandra Gieysztora:

Człowiek o własnym zdaniu i uporczywości, zagłębiony w swoim warsztacie badawczym, doc. Poppe jest rzetelnym człowiekiem nauki, nie szukającym poza nią innej ekspansywności. Jeśli niektóre cechy jego silnego charakteru nie znajdują zawsze oddźwięku, a nawet mogą wywołać napięcie, to dominuje wśród kolegów przekonanie, że ten pracownik naukowy jest prawdziwym uczonym³⁹.

Adrian Jusupović

³⁹ Tamże.